ศึกษาวิเคราะห์ 'ญาณข้อที่ 3 ของพระโสดาบัน' จากผลงานวิจัย 'วิเคราะห์องค์ประกอบความเป็นโสดาบันของจิตอาสาแพทย์วิถีธรรม'

ลักขณา แซ่โซ้ว

Lakkhana Saesow

พ.บ. (แพทยศาสตร์), นักวิชาการสถาบันวิชชาราม, นศ.ปัญญาตรี สถาบันวิชชาราม, นิสิต พธ.ม.(พระพุทธศาสนา) มจร.

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) และการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1. ศึกษา 'ญาณข้อที่ 3 ของพระโสดาบัน' จากพระไตรปิฎก 2. ศึกษา 'ญาณข้อที่ 3 ของพระโสดาบัน' จากผลงานวิจัย 'วิเคราะห์องค์ประกอบความเป็นพระโสดาบันของจิตอาสาแพทย์วิถีธรรม' 3. วิเคราะห์ความสอดคล้องของ 'ญาณข้อที่ 3 ของพระโสดาบันจากพระไตรปิฎก' กับ 'ญาณข้อที่ 3 ของพระโสดาบัน จากผลงานวิจัย วิเคราะห์องค์ประกอบความเป็นพระโสดาบันของจิตอาสาแพทย์วิถีธรรม' เก็บข้อมูลด้วยการ 1. ค้นคว้าทางเอกสาร ได้แก่ 1.1) พระไตรปิฎก ทั้งฉบับภาษาไทยและภาษาบาลี 1.2) งานวิจัยเรื่อง 'วิเคราะห์องค์ประกอบความเป็นโสดาบันของจิตอาสาแพทย์วิถีธรรม' 1.3) งานวิจัยเรื่อง 'เส้นทางสู่โสดาบันของชาวบุญนิยม' 2. สัมภาษณ์เชิงลึกจากอรรถกถาจารย์ ได้แก่ 2.1) พ่อครูสมณะโพธิรักษ์ (ผู้นำชาวอโศก) 2.2) ดร.ใจเพชร กล้าจน (ประธานมูลนิธิแพทย์วิถีธรรมแห่งประเทศไทย) 3. ประสบการณ์ตรงจากการปฏิบัติของผู้วิจัยเอง แล้วนำข้อมูลทั้งหมดที่ได้มาวิเคราะห์ความสอดคล้อง โดยวิเคราะห์ในประเด็นของ ปริยัติ (ทฤษฎี) ปฏิบัติ (ขั้นตอนวิธีการปฏิบัติ) และ ปฏิเวธ (ผลของการปฏิบัติ)

ผลการวิจัย มีข้อค้นพบอันโดดเด่นและชัดเจนเพียงพอที่จะสรุปได้ว่า 'ญาณข้อที่ 3 ของพระโสดาบัน' จากพระไตรปิฎก กับ 'ญาณข้อที่ 3 ของพระโสดาบัน' จากผลงานวิจัยเรื่อง 'วิเคราะห์องค์ประกอบความเป็นพระโสดาบันของจิตอาสาแพทย์วิถีธรรม' มีความสอดคล้องกันจริง ทั้งในแง่ของปริยัติ (ทฤษฎี) ปฏิบัติ (ขั้นตอนวิธีการปฏิบัติ) และ ปฏิเวธ (ผลของการปฏิบัติ)

คำสำคัญ : จิตอาสาแพทย์วิถีธรรม ชาวบุญนิยม ญาณของพระโสดาบัน พระโสดาบัน

บทนำ (Background)

จากพระไตรปิฎกเล่มที่ 19 “วาทีสูตร” พระพุทธองค์ตรัสว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุรูปใดรูปหนึ่งย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่านี้ทุกข์.....ฯลฯ.....นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ถึงแม้สมณะหรือพราหมณ์ผู้มีความต้องการวาทะ ผู้แสวงหาวาทะ พึงมาจากทิศบูรพา...ทิศประจิม...ทิศอุดร...ทิศทักษิณ ด้วยประสงค์ว่าจักยกวาทะของภิกษุนั้น ภิกษุนั้นจักสะเทือนสะท้านหรือหวั่นไหวต่อสมณะหรือพราหมณ์นั้นโดยสหธรรม ข้อนี้มิใช่ฐานะที่จะมีได้ เปรียบเหมือนเสาหิน 16 ศอก เสาหินนั้นมีรากลึกลงไปข้างล่าง 8 ศอก ข้างบน 8 ศอก ถึงแม้ลมฝนอย่างแรงจะพัดมาแต่ทิศบูรพา...ทิศประจิม...ทิศอุดร...ทิศทักษิณ ก็ไม่สะเทือนสะท้านหวั่นไหว ข้อนั้นเพราะเหตุไร? เพราะรากลึกเพราะเสาหินเขาฝังไว้ดีแล้ว ฉันใด ก็ภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง ย่อมรู้ตามความเป็นจริงว่านี้ทุกข์.....ฯลฯ.....นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ถึงแม้สมณะหรือพราหมณ์ผู้ต้องการวาทะ ผู้แสวงหาวาทะ พึงมาจากทิศบูรพา...ทิศประจิม...ทิศอุดร...ทิศทักษิณ ด้วยประสงค์ว่า จักยกวาทะของภิกษุนั้น ภิกษุนั้นจักสะเทือนสะท้านหรือหวั่นไหวต่อสมณะหรือพราหมณ์นั้นโดยสหธรรม ข้อนั้นมิใช่ฐานะที่จะมีได้ ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะเห็นอริยสัจ 4 ดีแล้ว ฉันนั้นเหมือนกัน อริยสัจ 4 เป็นไฉน? คือ ทุกขอริยสัจ.....ฯลฯ.....ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ ดูกรภิกษุทั้งหลายเพราะฉะนั้นแหละ เธอทั้งหลายพึงกระทำความเพียรเพื่อรู้ตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์.....ฯลฯ.....นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา”[1]

ในยุคปัจจุบัน แม้พระพุทธองค์ได้เสด็จดับขันธปรินิพพานไปกว่า 2,600 ปีแล้ว แต่พระธรรมคำสอนของพระองค์ก็ยังคงอยู่ จากพระพุทธพจน์ที่ว่า “ธรรมและวินัยอันใด เราแสดงแล้ว บัญญัติแล้วแก่พวกเธอ ธรรมและวินัยอันนั้น จักเป็นศาสดาของพวกเธอ โดยกาลล่วงไปแห่งเรา”[2] ดังนั้น ผู้ที่ตั้งใจศึกษาและปฏิบัติตามพระธรรมคำสอนของพระพุทธองค์ จนรู้แจ้งในอริยสัจ 4 จริง ก็จะสามารถดับทุกข์ในตนได้จริง ยืนยันตนเองได้ว่ามีมรรคมีผลจริง รู้วิธีและขั้นตอนการปฏิบัติอย่างแจ่มแจ้ง และสามารถอธิบายได้อย่างชัดเจน เกิดเป็นองค์ความรู้ที่ทำให้ผู้อื่นสามารถศึกษาเรียนรู้และปฏิบัติตามได้จริง

จากผลการวิจัยเรื่อง ‘วิเคราะห์องค์ประกอบความเป็นพระโสดาบันของจิตอาสาแพทย์วิถีธรรม’ พบว่า องค์ประกอบของความเป็นพระโสดาบันนั้นมี 7 องค์ประกอบ มีชื่อองค์ประกอบคือ ญาณทั้ง 7 ข้อของพระโสดาบัน[3] ผู้วิจัยมีความสนใจที่จะศึกษาวิเคราะห์องค์ประกอบในแต่ละองค์ประกอบ (ญาณแต่ละข้อของ

---

1 สํ. มหา. (ไทย, ฉบับหลวง) 19 / 1724 / 439 - 440

2 ที. ม. (ไทย, ฉบับหลวง) 10 / 141 / 123

3 ผุสดี เจริญไวยเจตน์ และคณะ. **วารสารวิชาการวิชชาราม** : “วิเคราะห์องค์ประกอบความเป็นพระโสดาบันของจิตอาสาแพทย์วิถีธรรม”. (มกราคม.-เมษายน, 2563).

พระโสดาบัน) ว่ามีความสอดคล้องกับคำตรัสในพระไตรปิฎกอย่างไร โดยวิเคราะห์ทั้งในแง่ของปริยัติ (ทฤษฎี) ปฏิบัติ (ขั้นตอนวิธีการปฏิบัติ) และ ปฏิเวธ (ผลของการปฏิบัติ) ซึ่งในงานวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยสนใจศึกษาญาณข้อที่ 3 ของพระโสดาบัน เพื่อวิเคราะห์สังเคราะห์ให้เกิดองค์ความรู้ที่แจ่มชัดสำหรับพุทธศาสนิกชนผู้แสวงหาทางพ้นทุกข์ต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย (Research Objectives)

1. เพื่อศึกษา 'ญาณข้อที่ 3 ของพระโสดาบัน' จากพระไตรปิฎก
2. เพื่อศึกษา 'ญาณข้อที่ 3 ของพระโสดาบัน' จากผลงานวิจัย 'วิเคราะห์องค์ประกอบความเป็นโสดาบันของจิตอาสาแพทย์วิถีธรรม'
3. เพื่อวิเคราะห์ความสอดคล้องของ 'ญาณข้อที่ 3 ของพระโสดาบันจากพระไตรปิฎก' กับ 'ญาณข้อที่ 3 ของพระโสดาบันจากผลงานวิจัยเรื่องวิเคราะห์องค์ประกอบความเป็นโสดาบันของจิตอาสาแพทย์วิถีธรรม'

วิธีดำเนินการวิจัย (Methodology)

เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) และการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) เก็บข้อมูลด้วยการ 1. ค้นคว้าทางเอกสาร ได้แก่ 1.1) พระไตรปิฎก ทั้งฉบับภาษาไทยและภาษาบาลี 1.2) งานวิจัยเรื่อง 'วิเคราะห์องค์ประกอบความเป็นโสดาบันของจิตอาสาแพทย์วิถีธรรม' 1.3) งานวิจัยเรื่อง 'เส้นทางสู่โสดาบันของชาวบุญนิยม' 2. สัมภาษณ์เชิงลึกจากอรรถกถาจารย์ ซึ่งได้แก่ 2.1) พ่อครูสมณะโพธิรักษ์ (ผู้นำชาวอโศก) 2.2) ดร.ใจเพชร กล้าจน (ประธานมูลนิธิแพทย์วิถีธรรมแห่งประเทศไทย) 3. ประสบการณ์ตรงจากการปฏิบัติของผู้วิจัยเอง

นำข้อมูลทั้งหมดที่ได้มาวิเคราะห์ความสอดคล้องของ 'ญาณข้อที่ 3 ของพระโสดาบันจากพระไตรปิฎก' กับ 'ญาณข้อที่ 3 ของพระโสดาบันจากงานวิจัยเรื่องวิเคราะห์องค์ประกอบความเป็นโสดาบันของจิตอาสาแพทย์วิถีธรรม' โดยวิเคราะห์ในประเด็นของ ปริยัติ (ทฤษฎี) ปฏิบัติ (ขั้นตอนวิธีการปฏิบัติ) และปฏิเวธ (ผลของการปฏิบัติ)

ผลการวิจัยและอภิปรายผล (Result and Discussion)

1. ญาณข้อที่ 3 ของพระโสดาบันจากพระไตรปิฎก

จากพระไตรปิฎกเล่มที่ 12 “โกสัมพิยสูตร” พระพุทธองค์ได้ตรัสถึงญาณข้อที่ 3 ของพระโสดาบันว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย อีกข้อหนึ่ง อริยสาวกย่อมพิจารณาเห็นดังนี้ว่า เราประกอบด้วยทิฏฐิเช่นใด สมณะหรือพราหมณ์อื่นนอกธรรมวินัยนี้ ประกอบด้วยทิฏฐิเช่นนั้น มีอยู่หรือหนอ? อริยสาวกนั้นย่อมรู้ชัดอย่างนี้ว่า เราประกอบด้วยทิฏฐิเช่นใด สมณะหรือพราหมณ์อื่นนอกธรรมวินัยนี้ ประกอบด้วยทิฏฐิเช่นนั้น มิได้มี นี้ญาณที่ 3 เป็นอริยะ เป็นโลกุตระ ไม่ทั่วไปกับพวกปุถุชน อันอริยสาวกนั้นบรรลุแล้ว” [4]

2. ‘ญาณข้อที่ 3 ของพระโสดาบัน’ จากงานวิจัยเรื่อง ‘วิเคราะห์องค์ประกอบความเป็นโสดาบันของจิตอาสาแพทย์วิถีธรรม’

ตารางแสดงองค์ประกอบที่ 3 คือ ‘ญาณข้อที่ 3 ของพระโสดาบัน’ ประกอบด้วยข้อคำถามหรือตัวแปร จำนวน 7 ตัวแปร ดังนี้

ลำดับ	ข้อคำถาม (ตัวแปร)	น้ำหนักองค์ประกอบ
1.	ข้อคำถามที่ 4 : การที่เคารพศรัทธาในสัตบุรุษ มีผลทำให้ลดกิเลสหยาบ (ผิดศีล 5 หรือเสพอบายมุข) หรือกิเลสกลางบางส่วน (นิวรณ์ 5) ได้ตามลำดับ	.790
2.	ข้อคำถามที่ 5 : การที่ได้ศึกษาไตรสิกขา (ศีล สมาธิ ปัญญา) ที่ถูกตรง มีผลทำให้ลดกิเลสหยาบ (ผิดศีล 5 หรือเสพอบายมุข) หรือกิเลสกลางบางส่วน (นิวรณ์ 5) ได้ตามลำดับ	.777
3.	ข้อคำถามที่ 35 : การที่ปฏิบัติมรรคด้วยการตั้งศีล และใช้ปัญญาจับอาการของกิเลสแล้วพิจารณาไตรลักษณ์ (ความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์เป็นโทษ ความไม่มีตัวตน) ของกิเลส การพิจารณาประโยชน์ของการไม่มีกิเลส และการพิจารณากรรมและผลของกรรม มีผลทำให้สามารถลดกิเลสหยาบ (ผิดศีล 5 หรือเสพอบายมุข) หรือกิเลสกลางบางส่วน (นิวรณ์ 5) ได้ตามลำดับ	.761
4.	ข้อคำถามที่ 33 : การที่ฝึกค้นหาสมุทัยหรือเหตุแห่งทุกข์ คือ ตัณหา ความอยาก (ความชอบชัง) ความยึดมั่นถือมั่นว่า เมื่อได้สมใจจะสุขใจจะชอบใจ เมื่อไม่ได้สมใจจะทุกข์ใจจะไม่ชอบใจ มีส่วนช่วยให้จับกิเลสได้ ถูกตัวถูกตน และสามารถลดกิเลสหยาบ (ผิดศีล 5 หรือเสพอบายมุข) หรือกิเลสกลางบางส่วน (นิวรณ์ 5) ได้ตามลำดับ	.717
5.	ข้อคำถามที่ 2 : การที่ได้พบผู้ชี้ทางพ้นทุกข์ (สัตบุรุษ) มีผลทำให้ลดกิเลสหยาบ (ผิดศีล 5 หรือเสพอบายมุข) หรือกิเลสกลางบางส่วน (นิวรณ์ 5) ได้ตามลำดับ	.710
6.	ข้อคำถามที่ 19 : การที่ศรัทธาในความดีของหมู่มิตรดีที่ลดกิเลสได้ มีผลทำให้	.640

[4] ม.มู. (ไทย, ฉบับหลวง) 12 / 545 / 414

	ลดกิเลสหยาบ (ผิดศีล 5 หรือเสพอบายมุข) หรือกิเลสกลางบางส่วน (นิวรณ์ 5) ได้ตามลำดับ	
7.	ข้อคำถามที่ 37 : เมื่อเกิดความรู้สึกทุกข์ใจ แล้วตั้งคำถามกับตัวเองว่า “เรากำลังจะเอาอะไร” หรือ“กิเลสกำลังอยากได้อะไร” ทำให้สามารถตรวจหาต้นเหตุของทุกข์ (สมุทัย) ได้ชัดเจนขึ้น	.622

3. คำอรรถาธิบาย ‘ญาณข้อที่ 3 ของพระโสดาบัน’ โดย พ่อครูสมณะโพธิรักษ์ (ผู้นำชาวอโศก) และ ดร.ใจเพชร กล้าจน (ประธานมูลนิธิแพทย์วิถีธรรมแห่งประเทศไทย)

พ่อครูสมณะโพธิรักษ์ (ผู้นำชาวอโศก) ได้อรรถาธิบาย ญาณข้อที่ 3 ของพระโสดาบัน ดังนี้ว่า “ญาณข้อที่ 3 คนผู้นั้นจะมีปัญญาญาณรู้ชัดได้ว่า ทิฏฐิที่ประกอบไปด้วยหลักเกณฑ์และมรรคผลชนิดที่เราปฏิบัติได้ผลมาแล้วนี้ มันไม่เหมือนกันกับทิฏฐิอื่น ชนิดอื่น ของนักปฏิบัติอื่น ซึ่งแม้เขาจะได้ผลของเขาก็จะเป็นอย่างอื่นๆ ดังนั้นผู้ที่ได้ผลอย่างสัมมานี้แล้ว จะเห็นแจ้งแน่ชัดว่าไม่มีแบบไหนๆ จะมาเหมือน ยิ่งนอกศาสนาพุทธก็ยิ่งไม่มี อย่างนี้พระพุทธเจ้าจึงทรงยืนยันว่าไม่ใช่เรื่องสามัญที่ปุถุชนทั่วไปจะเป็นเช่นนี้ มีเช่นนี้ เพราะเป็นโลกุตระ เกิดได้ เป็นได้เฉพาะอาริยสาวกผู้มีภูมิบรรลุจริงเท่านั้น”[5]

ดร.ใจเพชร กล้าจน (ประธานมูลนิธิแพทย์วิถีธรรมแห่งประเทศไทย) ได้อรรถาธิบาย ญาณข้อที่ 3 ของพระโสดาบัน ดังนี้ว่า “เป็นสภาวะที่รู้ชัด มั่นใจว่ามรรควิธีนี้เท่านั้น ที่ถูกต้องถูกตรงสู่ความพ้นทุกข์ การปฏิบัติอื่นนอกธรรมวินัยนี้ไม่สามารถดับกิเลสได้จนสิ้นเกลี้ยง ไม่เป็นโลกุตระ”[6]

4. วิเคราะห์ความสอดคล้องของ ‘ญาณข้อที่ 3 ของพระโสดาบันจากพระไตรปิฎก’ กับ ‘ญาณข้อที่ 3 ของพระโสดาบันจากผลงานวิจัยเรื่องวิเคราะห์องค์ประกอบความเป็นโสดาบันของจิตอาสาแพทย์วิถีธรรม’ ในประเด็นของ ปริยัติ (ทฤษฎี) ปฏิบัติ (ขั้นตอนวิธีการปฏิบัติ) และ ปฏิเวธ (ผลของการปฏิบัติ)

จากผลการวิจัยเรื่อง ‘วิเคราะห์องค์ประกอบความเป็นพระโสดาบันของจิตอาสาแพทย์วิถีธรรม’ พบว่า ในองค์ประกอบที่ 3 มีชื่อองค์ประกอบคือ ‘ญาณข้อที่ 3 ของพระโสดาบัน’ ประกอบด้วยข้อคำถามทั้งหมด 7 ข้อ (7 ตัวแปร) ซึ่งสามารถนำมาอธิบายคุณสมบัติของผู้ที่มีญาณข้อที่ 3 ของพระโสดาบัน ได้ดังนี้

---

[5] สมณะโพธิรักษ์. **โสดาบันเป็นคนเช่นไร**. กรุงเทพมหานคร : ฟ้าอภัย. 2544.

[6] ดร.ใจเพชร กล้าจน, สัมภาษณ์ (31 ม.ค. 2562)

4.1 วิเคราะห์ตัวแปรที่ 1 : การที่เคารพศรัทธาในสัตบุรุษ มีผลทำให้ลดกิเลสหยาบ (ผิดศีล 5 หรือเสพอบายมุข) หรือกิเลสกลางบางส่วน (นิวรณ์ 5) ได้ตามลำดับ (ข้อคำถามที่ 4) วิเคราะห์ได้ดังนี้ว่า

ผู้ที่จะข้ามพ้นจากโลกโลกียะเข้าสู่โลกโลกุตระได้นั้น ในพระไตรปิฎกเล่มที่ 19 “สุริยเปยยาลที่ 6” พระพุทธองค์ตรัสว่า เมื่อพระอาทิตย์จะขึ้น สิ่งที่ขึ้นก่อน สิ่งที่เป็นนิมิตมาก่อน คือ แสงเงินแสงทอง สิ่งที่เป็นเบื้องต้นเป็นนิมิตมาก่อน เพื่อความบังเกิดแห่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8 คือ 1. ความเป็นผู้มีมิตรดี 2. ความถึงพร้อมแห่งศีล 3. ความถึงพร้อมแห่งฉันทะ 4. ความถึงพร้อมแห่งตน (รู้กิเลสของตน) 5. ความถึงพร้อมแห่งทิฏฐิ 6. ความถึงพร้อมแห่งความไม่ประมาท 7. ความถึงพร้อมแห่งการกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย (โยนิโสมนสิการ) ฉันนั้นเหมือนกัน ผู้มีมิตรดี.....ฯลฯ.....มีการกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย (โยนิโสมนสิการ) พึงหวังข้อนี้ได้ว่า จักเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8 จักทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8[7]

จะเห็นได้ว่า การที่จะปฏิบัติอริยมรรคมีองค์ 8 ที่ถูกต้องถูกตรงสู่ความพ้นทุกข์ได้ สิ่งสำคัญอันดับแรก คือ จะต้องมีมิตรดีสหายดี (สัตบุรุษ) ซึ่งตรงกับ ‘สัมมาทิฏฐิข้อที่ 10’[8] ที่จะต้องมีปัญญาที่รู้ว่าครูบาอาจารย์ท่านใดเป็นสัตบุรุษแท้ที่จะบอกทางพ้นทุกข์ได้ ตรงกับ ‘อนุตตริยสูตร’[9] ที่ว่า สิ่งที่ดีเลิศยอดที่สุดในชีวิตคือการที่มีปัญญารู้ว่าท่านใดคือสัตบุรุษ สัตบุรุษก็คือพระพุทธเจ้าและสาวกแท้ของพระพุทธเจ้า (พระอริยสาวก) การได้พบเห็นท่าน ได้ฟัง ได้ศรัทธา ได้ปฏิบัติตาม ได้บำรุง และได้ระลึกถึง นี้คือสิ่งที่ดีเลิศยอดที่สุดในชีวิต ตรงกับ ‘อวิชชาสูตร’[10] ที่ว่า การไม่คบสัปบุรุษ (สัตบุรุษ) ที่บริบูรณ์ย่อมยังการไม่ฟังสัทธรรมให้บริบูรณ์....ฯลฯ.....ย่อมยังอวิชชาให้บริบูรณ์ ส่วนการคบสัปบุรุษ (สัตบุรุษ) ที่บริบูรณ์ย่อมยังการฟังสัทธรรมให้บริบูรณ์.....ฯลฯ.....ย่อมยังวิชชาและวิมุตติให้บริบูรณ์ และตรงกับ ‘อุปัฑฒสูตร’[11] ที่ว่า ความเป็นผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี นี้เป็นพรหมจรรย์ทั้งสิ้นทีเดียว..... เพราะอาศัยเราผู้เป็นกัลยาณมิตร.....ย่อมเจริญอริยมรรคประกอบด้วยองค์ 8 ย่อมกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคประกอบด้วยองค์ 8.....เหล่าสัตว์ผู้มีชาติเป็นธรรมดา ย่อมพ้นไปจากชาติ ผู้มีชราเป็นธรรมดา ย่อมพ้นไปจากชรา ผู้มีมรณะเป็นธรรมดา ย่อมพ้นไปจากมรณะ ผู้มีโสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส เป็นธรรมดา ย่อมพ้นไปจากโสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส

---

7 สํ. มหา. (ไทย, ฉบับหลวง) 19 / 129 – 137 / 30 - 31

8 ม.อุ. (บาลี, ฉบับมหาจุฬาฯ) 14 / 136 / 175 - 176

9 องฺ. ปัญจก. (ไทย, ฉบับหลวง) 22 / 301 / 296 - 299

10 องฺ. ทสก. (ไทย, ฉบับหลวง) 24 / 61 / 103 - 105

11 สํ. มหา. (ไทย, ฉบับหลวง) 19 / 4 – 7 / 2 - 3

การที่เราจะทราบได้ว่า ครูบาอาจารย์ท่านใดเป็นสัตบุรุษแท้นั้น จาก ‘กาลามสูตร’[12] พระพุทธองค์ได้ทรงแนะนำว่า ให้ศึกษาและทดลองปฏิบัติตามคำสอนของครูบาอาจารย์ท่านนั้นๆ หากปฏิบัติตามแล้วสามารถดับทุกข์ในชีวิตได้จริง จึงควรเชื่อครูบาอาจารย์ท่านนั้นๆ

และจาก ‘โลหิจสูตร’[13] พระพุทธองค์ตรัสว่า ศาสดา (ผู้ที่ตั้งตนเป็นอาจารย์) ที่ไม่ควรถูกทักท้วง (ตำหนิ) จะต้องมีคุณสมบัติ คือ “เป็นผู้ที่สามารถจำแนกพระธรรมของพระตถาคต ทำโลกนี้พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลกให้แจ้งชัดด้วยปัญญาอันยิ่งของตนเองแล้ว สามารถแสดงธรรมงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถ พร้อมทั้งพยัญชนะ บริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง” จนทำให้ลูกศิษย์ผู้ปฏิบัติตามสามารถเข้าถึงอริยศีล (คือจุลศีล 26 มัชฌิมศีล 10 มหาศีล 7) เข้าถึงอริยสมาธิ หรือ ฌาน 4 (ฌาน 4 เกิดจากการปฏิบัติจรณะ 15) และเข้าถึงอริยปัญญา (คือวิชชา 8) อันจะทำให้ดับอวิชชาได้จนถึงขั้นหมดอาสวะ **เมื่อลูกศิษย์ของศาสดาท่านนั้น (ครูบาอาจารย์ท่านนั้น) เข้าถึงสภาวะของ มรรค ผล นิพพาน ด้วยตนเอง จึงจะตัดสินได้ว่า ศาสดาท่านนั้น (ครูบาอาจารย์ท่านนั้น) สอนถูกต้องถูกตรงจริง** (เป็นไปตามหลักกาลามสูตร) คือต้องมีลูกศิษย์ที่บรรลุธรรมเป็นอริยบุคคลจริงตั้งแต่โสดาบันจนถึงอรหันต์ จึงจะเป็นศาสดา (ครูบาอาจารย์) ที่ไม่ควรถูกท้วง และเป็นสัตบุรุษที่แท้จริง (เป็นสาวกแท้ของพระพุทธเจ้า)

จะเห็นได้ว่า ผู้ที่จะสามารถบอกได้ว่า ครูบาอาจารย์ท่านใดเป็นสัตบุรุษผู้บอกทางพ้นทุกข์ได้ ก็ต่อเมื่อตนเองได้บรรลุธรรมเป็นพระอริยบุคคลตั้งแต่พระโสดาบันขึ้นไป เพราะผู้ที่เข้าสู่ความเป็นพระอริยบุคคลตั้งแต่พระโสดาบันขึ้นไปทุกคนจะมีทิฏฐิเดียวกัน คือ ‘ทิฏฐิที่เป็นนิยยานิกธรรม’ หรือ ญาณทั้ง 7 ข้อ ของพระโสดาบัน ซึ่งเป็นญาณที่เกิดขึ้นในตน รู้ได้ด้วยตนเองเป็น ‘ปัจจัตตัง’ รู้ชัดในมรรคหรือวิธีปฏิบัติที่ถูกต้องถูกตรงสู่ความพ้นทุกข์ (มรรคญาณ, อัตถิ ยิฏฐัง : เป็นสัมมาทิฏฐิข้อที่ 2) [14] และรู้ชัดในผลเพราะได้รับผลคือความพ้นทุกข์ที่ประจักษ์แจ้งกับตนเองจริง (ผลญาณ, อัตถิ หุตัง : เป็นสัมมาทิฏฐิข้อที่ 3) [15]

นอกจากนี้ ใน ‘จูฬปุณณมสูตร’[16] พระพุทธองค์ยังตรัสว่า อสัตบุรุษ (ปุถุชน) เป็นผู้ประกอบด้วยธรรมของอสัตบุรุษ ฯ มีทิฏฐิอย่างอสัตบุรุษ ดังนั้น อสัตบุรุษจะมองไม่ออกว่าใครคือสัตบุรุษ และมองไม่ออกว่าใครคืออสัตบุรุษ (ไม่มีญาณข้อที่ 3 ของพระโสดาบัน) ส่วนสัตบุรุษ (อริยชนตั้งแต่โสดาบันขึ้นไป) เป็นผู้

---

12 องฺ. ติกก. (ไทย, ฉบับหลวง) 20 / 505 /179 - 184

13 ที. สี. (ไทย, ฉบับหลวง) 9 / 361 / 336

14 ม.อุ. (บาลี, ฉบับมหาจุฬาฯ) 14 / 136 / 175 - 176

15 ม.อุ. (บาลี, ฉบับมหาจุฬาฯ) 14 / 136 / 175 - 176

16 ม.อุ. (ไทย, ฉบับหลวง) 14 / 130 - 152 / 85 - 89

ประกอบด้วยธรรมของสัตบุรุษ ฯ มีทิฏฐิอย่างสัตบุรุษ ดังนั้น สัตบุรุษจะมองออกว่าใครคือสัตบุรุษ และมองออกว่าใครคืออสัตบุรุษ

นี้คือญาณข้อที่ 3 ของพระโสดาบัน ซึ่งตรงกับคำตรัสของพระพุทธองค์ที่ว่า **"อริยสาวกนั้นย่อมรู้ชัดอย่างนี้ว่า เราประกอบด้วยทิฏฐิเช่นใด สมณะหรือพราหมณ์อื่นนอกธรรมวินัยนี้ ประกอบด้วยทิฏฐิเช่นนั้นมิได้มี นี้ญาณที่ 3 เป็นอริยะ เป็นโลกุตระ ไม่ทั่วไปกับพวกปุถุชน อันอริยสาวกนั้นบรรลุแล้ว"** [17]

<u>4.2 วิเคราะห์ตัวแปรที่ 2</u> : การที่ได้ศึกษาไตรสิกขา (ศีล สมาธิ ปัญญา) ที่ถูกตรง มีผลทำให้ลดกิเลสหยาบ (ผิดศีล 5 หรือเสพอบายมุข) หรือกิเลสกลางบางส่วน (นิวรณ์ 5) ได้ตามลำดับ (ข้อคำถามที่ 5) วิเคราะห์ได้ดังนี้ว่า

ผู้ที่มีญาณข้อที่ 3 ของพระโสดาบัน จะมีญาณปัญญาที่รู้ชัดว่า ศีลที่เป็นอริยศีลนั้นเป็นอย่างไร สมาธิที่เป็นอริยสมาธินั้นเป็นอย่างไร ปัญญาที่เป็นอริยปัญญานั้นเป็นอย่างไร เพราะคำว่า 'ศีล สมาธิ ปัญญา' นั้น มีทั้งแบบที่เป็นโลกียะ (เป็นของปุถุชน) ซึ่งไม่สามารถนำไปสู่ความพ้นทุกข์ คือ 'นิโรธ วิมุตติ นิพพาน' ได้ และมีทั้งแบบที่เป็นโลกุตระ (เป็นของพระอริยะ) ซึ่งสามารถนำไปสู่ความพ้นทุกข์ คือ 'นิโรธ วิมุตติ นิพพาน' ได้

ในพระไตรปิฎกเล่มที่ 9 'โสณทัณฑสูตร' กล่าวว่า ศีลกับปัญญาเป็นของคู่กันเหมือนบุคคลล้างมือด้วยมือล้างเท้าด้วยเท้า ศีลเป็นของบุคคลผู้มีปัญญา ปัญญาเป็นของบุคคลผู้มีศีล นักปราชญ์ย่อมกล่าวศีลกับปัญญาว่าเป็นยอดในโลก[18]

จากเนื้อความนี้แสดงให้เห็นว่าศีลและปัญญานั้น ต้องอยู่คู่กัน ปฏิบัติไปด้วยกัน ร่วมกัน พร้อมกันไม่ใช่การปฏิบัติแยกเป็นคนละส่วน

จากพระไตรปิฎกเล่มที่ 24 'กิมัตถิยสูตร' กล่าวว่า ศีลที่เป็นกุศลย่อมถึงความเป็นอรหัตผลโดยลำดับ ซึ่งเป็นการบ่งบอกความสำคัญของศีลว่าทำให้ถึงความเป็นอรหัตผลได้ ซึ่งคำว่าศีลที่เป็นกุศลนั้น หมายถึงอธิศีล หรือ อริยศีล เป็นการแสดงให้เห็นว่า ในคำว่าศีล ยังมีความแตกต่างของการปฏิบัติ ศีลที่เป็นอริยศีลต้องเป็นศีลที่ประกอบด้วยปัญญาที่เข้าใจในอริยสัจ 4 อย่างชัดเจนแจ่มแจ้ง จึงจะเกิดการลดละเลิกความโลภโกรธหลงในจิตได้จริง ส่วนศีลที่ปฏิบัติเพียงแค่ทางกายวาจาโดยที่ยังไม่มีปัญญาที่เข้าใจอริยสัจ 4 อย่างชัดเจนแจ่มแจ้งนั้น เป็นเพียงศีลในระดับสมถะหรือศีลอุปาทาน (ศีลที่ยังมีความยึดมั่นถือมั่น) จึงยังไม่ใช่อริยศีล ไม่ใช่ศีลที่จะนำไปสู่การลดกิเลสให้สิ้นเกลี้ยงได้ แม้อาจจะลดกิเลสลงได้บ้าง แต่ก็เป็นเพียงในระดับของการกดข่มเท่านั้น

---

17 ม.มู. (ไทย, ฉบับหลวง) 12 / 545 / 414

18 ที. สี. (ไทย, ฉบับหลวง) 9 / 193 – 194 / 127 - 128

(วิกขัมภนปหาน) จึงไม่สามารถก้าวข้ามพ้นความเป็นปุถุชนเข้าสู่ความเป็นอริยบุคคลได้ (ไม่เกิดทิฏฐิที่เป็น 'นิยยานิกธรรม' คือ ไม่สามารถเกิดญาณของพระโสดาบันขึ้นในตนได้)

พระไตรปิฎกเล่มที่ 31 ข้อ 89 กล่าวว่า ศีลมี 3 อย่างคือ กุศลศีล อกุศลศีล และ อัพยากตศีล[19] ซึ่งเป็นการบ่งบอกว่าผู้ที่ปฏิบัติศีล ไม่ใช่ว่าจะได้กุศลเสมอไป แต่อาจจะได้อกุศล ซึ่งเป็นบาปที่เกิดจากการปฏิบัติศีลที่ไม่ได้ลดความโลภโกรธหลง ดังนั้น จึงควรทำความเข้าใจให้ดี ระหว่างกุศลศีลกับอกุศลศีล กุศลศีลเป็นไปเพื่อลดกิเลสความโลภโกรธหลง แต่อกุศลศีลเป็นไปเพื่อเพิ่มกิเลสความโลภโกรธหลง

ในพระไตรปิฎกเล่ม 9 'เกวัฏฏสูตร' กล่าวถึงปาฏิหาริย์ 3 อย่าง คือ อิทธิปาฏิหาริย์ (การแสดงอิทธิฤทธิ์) อาเทสนาปาฏิหาริย์ (การทายใจ) และ อนุศาสนีปาฏิหาริย์ (การสอนผู้อื่นให้พ้นทุกข์ได้) ซึ่งปาฏิหาริย์ 2 ข้อแรกเป็นสิ่งที่พระพุทธองค์ทรงรังเกียจ ทรงอึดอัด เกลียดชัง เบื่อระอา เพราะเป็นปาฏิหาริย์แบบโลกียะ เป็นโทษ ส่วนปาฏิหาริย์แห่งพุทธะนั้นคือ อนุศาสนีปาฏิหาริย์ ซึ่งพระพุทธองค์ได้กล่าวถึงศีลที่เป็นอริยศีล ซึ่งสามารถทำให้เกิดอนุสาสนีปาฏิหาริย์ของพุทธได้จริงนั้น ก็คือ 'จุลศีล มัชฌิมศีล มหาศีล'[20]

นอกจากนี้ ในพระไตรปิฎกเล่มที่ 31 ข้อ 91 ได้กล่าวถึงศีล 5 ดังนี้ว่า ศีล 5 คือ "การละปาณาติบาต อทินนาทาน กาเมสุมิจฉาจาร มุสาวาท ปิสุณาวาจา ผรุสวาจา สัมผัปปลาปะ อภิชฌา พยาบาท มิจฉาทิฐิ การละกามฉันทะด้วยเนกขัมมะ การละความพยาบาทด้วยความไม่พยาบาท การละถีนมิทธะด้วยอาโลกสัญญา การละอุทธัจจะด้วยความไม่ฟุ้งซ่าน การละวิจิกิจฉาด้วยการกำหนดธรรม การละอวิชชาด้วยญาณ การละอรติด้วยความปราโมทย์ การละนิวรณ์ด้วยปฐมฌาน การละวิตกวิจารด้วยทุติยฌาน การละปีติด้วยตติยฌาน การละสุขและทุกข์ด้วยจตุตถฌาน การละรูปสัญญา ปฏิฆสัญญา นานัตตสัญญา ด้วยอากาสานัญจายตนสมาบัติ การละอากาสานัญจายตนสัญญาด้วยวิญญาณัญจายตนสมาบัติ การละวิญญาณัญจายตนสัญญาด้วยอากิญจัญญายตนสมาบัติ การละอากิญญายตนสัญญาด้วยเนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ การละนิจจสัญญาด้วยอนิจจานุปัสนา การละสุขสัญญาด้วยทุกขานุปัสนา การละอัตตสัญญาด้วยอนัตตานุปัสนา การละนันทิด้วยนิพพิทานุปัสนา การละราคะด้วยวิราคานุปัสนา การละสมุทัยด้วยนิโรธานุปัสนา การละอาทานะด้วยปฏินิสสัคคานุปัสนา การละฆนสัญญาด้วยขยานุปัสนา การละอายุหนะด้วยวยานุปัสนา การละธุวสัญญาด้วยวิปริณามานุปัสนา การละนิมิตด้วยอนิมิตตานุปัสนา การละปณิธิด้วยอัปปณิหิตานุปัสนา การละอภินิเวสด้วยสุญญตานุปัสนา การละสาราทานาภินิเวสด้วยอธิปัญญาธรรมวิปัสสนา การละสัมโมหาภินิเวสด้วยยถาภูตญาณทัสนะ การละอาลยาภินิเวสด้วยอาทีนวานุปัสนา การละอัปปฏิสังขาด้วยปฏิสังขานุปัสนา การละสังโยคาภินิเวสด้วย

---

19 ขุ. ป. (ไทย, ฉบับหลวง) 31 / 89 / 34

20 ที. สี. (ไทย, ฉบับหลวง) 9 / 338 – 350 / 306 - 329

วิวัฏฏนานุปัสนา การละกิเลสที่ตั้งอยู่ร่วมกันกับทิฏฐิด้วยโสดาปัตติมรรค การละกิเลสที่หยาบๆ ด้วยสกทาคามิมรรค การละกิเลสที่ละเอียดด้วยอนาคามิมรรค การละกิเลสทั้งปวงด้วยอรหัตมรรค การละนั้นๆ เป็นศีล เวรมณีเป็นศีล ...เมื่อทำให้แจ้งซึ่งธรรมที่ควรทำให้แจ้ง ชื่อว่าย่อมศึกษาฯ” [21]

จะเห็นได้ว่าการปฏิบัติศีล 5 ที่ถูกต้องถูกตรงเป็นอริยศีลนั้น ไม่ใช่เพียงแค่การปฏิบัติศีลในระดับกาย วาจาเท่านั้น แต่ต้องปฏิบัติไปจนถึงใจที่ดับกิเลสได้จนถึงหมดอาสวะ ซึ่งสอดคล้องกับ ‘กิมัตถิยสูตร’ ที่ว่า “ศีลที่เป็นกุศลย่อมถึงความเป็นอรหัตผลโดยลำดับ”

ส่วนการปฏิบัติอริยสมาธินั้น ในพระไตรปิฎกเล่มที่ 14 ‘มหาจัตตารีสกสูตร’ กล่าวว่า สัมมาสมาธิของพระอริยะ คือ การปฏิบัติมรรคทั้ง 7 องค์อย่างตั้งมั่น[22] ดังนั้น คำว่า ‘สัมมาสมาธิ’ จึงไม่ใช่สมาธิแบบสมถะอย่างแน่นอน แต่เป็นสมาธิแบบวิปัสสนา คือเป็นความตั้งใจอย่างแน่วแน่ของจิตที่ประกอบด้วยปัญญาที่รู้และเข้าใจในอริยสัจ 4 อย่างชัดเจนแจ่มแจ้งแล้วนำมาปฏิบัติมรรคทั้ง 7 องค์ ปฏิบัติอย่างตั้งมั่น จึงจะเรียกว่าเป็นสัมมาสมาธิของพระอริยะ ดังนั้น ในมรรคตั้งแต่ข้อที่ 1 ถึงข้อที่ 7 จึงเป็นการปฏิบัติที่ต้องประกอบพร้อมด้วยไตรสิกขา 3 คือ อธิศีล อธิจิต อธิปัญญา (อริยศีล อริยสมาธิ อริยปัญญา) รวมอยู่ในมรรคแต่ละข้อ คือต้องมีสติที่ระลึกรู้ในการปฏิบัติมรรคทั้ง 7 องค์ และมีปัญญาที่สามารถแยกมิจฉาแยกสัมมาในมรรคแต่ละข้อได้ และมีญาณที่เข้าใจเรื่องกรรมอย่างแจ่มแจ้งว่าการปฏิบัติที่เป็นมิจฉาจะได้รับผลเป็นวิบากร้าย และการปฏิบัติที่เป็นสัมมาจะได้รับผลเป็นวิบากดี (สัมมาทิฏฐิข้อที่ 4 : อัตถิ สุกตะ ทุกกฏานัง กัมมานัง ผลัง วิปาโก)[23] และจะต้องมีญาณที่สามารถแยกโลกียะกับโลกุตระออกจากกันได้ นี้เป็นสัมมาทิฏฐิข้อที่ 5 และ 6 (อัตถิ อยัง โลโก, อัตถิ ปโร โลโก)[24] ดังนั้น คำว่าสัมมาสมาธิ หรือ ฌาน 1 ถึง ฌาน 4 ที่เป็นโลกุตระ จึงเกิดในขณะที่มีการปฏิบัติมรรคทั้ง 7 องค์ นั่นคือจะต้องเกิดในทุกปัจจุบันขณะ ซึ่งก็คือจะต้องเกิดในขณะที่ใช้ชีวิตเป็นปกติในชีวิตประจำวันนั่นเอง

พระไตรปิฎกเล่มที่ 25 ‘ภิกขุวรรค’ กล่าวว่า ฌานไม่มีแก่ผู้ไม่มีปัญญา ปัญญาไม่มีแก่ผู้ไม่มีฌาน ฌานและปัญญามีอยู่ในผู้ใด ผู้นั้นแลอยู่ในที่ใกล้นิพพาน[25] ดังนั้นการจะมีฌานได้ ต้องประกอบด้วยปัญญาที่รู้และเข้าใจในอริยสัจ 4 อย่างชัดเจนแจ่มแจ้ง แล้วทำการปฏิบัติในมรรคทั้ง 7 องค์ จึงจะเป็นฌานที่เป็นโลกุตระ

---

21 ขุ. ป. (ไทย, ฉบับหลวง) 31 / 91 / 36

22 ม. อุ. (ไทย, ฉบับหลวง) 14 / 152 – 181 / 145 - 151

23 ม.อุ. (บาลี, ฉบับสยามรัฐ) 14 / 257 / 181

24 ม.อุ. (บาลี, ฉบับสยามรัฐ) 14 / 257 / 181

25 ขุ.ธ. (ไทย, ฉบับหลวง) 25 / 35 /45

ส่วนฌานที่นั่งสมาธิหลับตานั้นเป็นฌานแบบสมถะ (โลกียฌาน) หรือเป็นสมาธิแบบสมถะ (โลกียสมาธิ) ซึ่งไม่สามารถล้างกิเลสให้สิ้นเกลี้ยงได้ แต่สามารถใช้เป็นอุปการะเพื่อสร้างกำลังจิตให้เข้มแข็งได้

สรุปได้ว่า การที่จะปฏิบัติอริยศีลได้นั้น จะต้องประกอบด้วยอริยปัญญา (ปัญญาที่รู้และเข้าใจในอริยสัจ 4 อย่างชัดเจนแจ่มแจ้ง) ซึ่งการปฏิบัติอริยศีลด้วยอริยปัญญาอย่างตั้งมั่นในอริยมรรคทั้ง 7 องค์ (องค์ที่ 1 - 7) จึงจะเรียกได้ว่าเป็นอริยสมาธิ (มรรคองค์ที่ 8) ซึ่งอริยมรรคมีองค์ 8 เป็นทางเอกสายเดียวสู่ความพ้นทุกข์ ทางอื่นนอกจากนี้ไม่มี ดังนั้น ผู้ที่มีญาณข้อที่ 3 ของพระโสดาบัน จึงรู้ชัดและมั่นใจว่า การปฏิบัติศีลอย่างไรจึงเป็นอริยศีล การปฏิบัติสมาธิอย่างไรจึงเป็นอริยสมาธิ และการทำให้เกิดขึ้นแห่งปัญญาอย่างไรจึงเป็นอริยปัญญา อีกทั้งยังรู้ชัดว่ามรรควิธีนี้เท่านั้น ที่ถูกต้องถูกตรงสู่ความพ้นทุกข์ การปฏิบัติอื่นนอกธรรมวินัยนี้ไม่สามารถดับกิเลสได้จนสิ้นเกลี้ยง ไม่เป็นโลกุตระ ตรงกับพระพุทธพจน์ที่ว่า **“อริยสาวกนั้นย่อมรู้ชัดอย่างนี้ว่า เราประกอบด้วยทิฏฐิเช่นใด สมณะหรือพราหมณ์อื่นนอกธรรมวินัยนี้ ประกอบด้วยทิฏฐิเช่นนั้น มิได้มี นี้ญาณที่ 3 เป็นอริยะ เป็นโลกุตระ ไม่ทั่วไปกับพวกปุถุชน อันอริยสาวกนั้นบรรลุแล้ว”** [26]

4.3 วิเคราะห์ตัวแปรที่ 3 : การที่ปฏิบัติมรรคด้วยการตั้งศีล และใช้ปัญญาจับอาการของกิเลสแล้วพิจารณาไตรลักษณ์ (ความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์เป็นโทษ ความไม่มีตัวตน) ของกิเลส การพิจารณาประโยชน์ของการไม่มีกิเลส และการพิจารณากรรมและผลของกรรม มีผลทำให้สามารถลดกิเลสหยาบ (ผิดศีล 5 หรือเสพอบายมุข) หรือกิเลสกลางบางส่วน (นิวรณ์ 5) ได้ตามลำดับ (ข้อคำถามที่ 35) วิเคราะห์ได้ดังนี้ว่า

การตั้งศีล เป็นการแสดงความตั้งใจในการที่จะปฏิบัติอริยศีลด้วยอริยปัญญา เพื่อลดละเลิกกิเลสความโลภโกรธหลงภายในจิตไปเป็นลำดับ ตั้งแต่กิเลสหยาบ (ผิดศีล 5 หรือเสพอบายมุข) กิเลสกลาง (นิวรณ์ 5) ไปจนถึงกิเลสละเอียด (อาสวะ) ซึ่งพระอริยบุคคลระดับโสดาบันคือ ผู้ที่ล้างกิเลสหยาบได้แล้ว และกำลังล้างกิเลสระดับกลาง เมื่อตั้งศีลจะทำให้เกิดการสำรวมอินทรีย์ตามมา ดังนั้น เมื่อกระทบผัสสะทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ จึงทำให้เกิดสติที่รู้เท่าทันอาการของกิเลสที่เกิดขึ้นภายในจิต (สัมมาสติ) และใช้ปัญญาแห่งพุทธะในการสลายพลังงานของกิเลสความอยาก (ตัณหา) และความยึดมั่นถือมั่น (อุปาทาน) ซึ่งปัญญาแห่งพุทธะก็คือปัญญาที่รู้แจ้งเห็นจริงในไตรลักษณ์ของกิเลสสุขปลอม (หรือ สุขขัลลิกะ หรือ อุปาทานขันธ์ 5 หรือ ความสุขจากการได้เสพสมใจใน ลาภ ยศ สรรเสริญ โลกียสุข หรือ การได้เสพสมใจในกามคุณ 5 คือ รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส) คือมีปัญญาเห็นความไม่เที่ยงของสุขปลอม (อนิจจัง) ว่าเป็นสุขแค่แว้บเดียวแล้วก็หายไป เมื่ออยากได้สุขนั้นอีกก็ต้องแสวงหาใหม่อีก จิตจึงไม่สงบเพราะต้องคอยแสวงหาสุขปลอมมาสนองความอยากของตัวเองอยู่

---

26 ม.มู. (ไทย, ฉบับหลวง) 12 / 545 / 414

เรื่อยไปไม่มีวันจบสิ้น ในขณะที่แสวงหาก็กลัวว่าจะไม่ได้มา เมื่อได้มาก็กลัวว่าจะหมดไป ใจจึงต้องเป็นทุกข์ในทุกครั้งที่เกิดความอยาก (ทุกขัง) และเราไม่สามารถบังคับให้สุขปลอมนี้อยู่กับเรานานๆ ได้ หรือบังคับไม่ให้สุขปลอมหายไปก็ไม่ได้ ดังนั้นสุขปลอมนี้จึงไม่ใช่ตัวตนของเรา (อนัตตา) ตรงตามคำตรัสในพระไตรปิฎกเล่มที่ 14 'อนัตตลักขณสูตร' ที่ว่า สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นไม่ใช่ตัวเราของเรา[27]

จะเห็นได้ว่า หากเรามีกิเลสอยู่ภายในจิต จิตก็จะเกิดความอยาก (ตัณหา) และความยึดมั่นถือมั่น (อุปาทาน) สั่งสมอยู่ภายในขันธ์ 5 (รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ) ที่เรียกว่า 'อุปาทานขันธ์ 5' ซึ่งเป็นตัวที่ทำให้เกิดความรู้สึกทุกข์ใจ (ทุกขอริยสัจ) ตรงตามคำตรัสในพระไตรปิฎกเล่มที่ 14 'ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร' ที่ว่า "โดยย่นย่อ อุปาทานขันธ์ 5 เป็นทุกข์"[28]

ดังนั้น โทษของการมีกิเลสคือ ก่อให้เกิดความทุกข์ (ทุกขอริยสัจ) ส่วนประโยชน์ของการไม่มีกิเลสคือ การเข้าถึงความผาสุกอันเที่ยงแท้ยั่งยืน คือ สภาพใจที่ไร้ทุกข์ ผาสุก เบิกบาน ผ่องใส ไร้ความกลัว กังวล ระแวง หวั่นไหว อย่างยั่งยืนถาวร หรือเรียกว่าสภาพนิพพาน 7 คือ นัตถิอุปมา (ไม่มีอะไรเปรียบ) อสังหิรัง (ไม่มีอะไรหักล้างได้) อสังกุปปัง (ไม่กลับกำเริบ) นิจจัง (เที่ยง) ธุวัง (ยั่งยืน) สัสตัง (ตลอดกาล) อวิปริณามธัมมัง (ไม่แปรปรวนเป็นธรรมดา) [29]

นอกจากนี้ การที่จะพ้นทุกข์ได้ ใน 'มหาจัตตารีสกสูตร' กล่าวไว้ว่า จะต้องเข้าใจ เชื่อ และชัดเรื่องกรรมอย่างแจ่มแจ้ง จึงจะเกิดสัมมาทิฏฐิข้อที่ 4 ได้ (อตฺถิ สุกตทุกฺกฏาน□ กมฺมาน□ ผล□ วิปาโก) [30] ดังนั้น ผู้ที่ไม่เข้าใจ ไม่เชื่อ และไม่ชัดเรื่องกรรมอย่างแจ่มแจ้ง บุคคลผู้นั้นจึงเป็นผู้มิจฉาทิฏฐิ [31]

พระอริยบุคคลตั้งแต่พระโสดาบันขึ้นไปทุกคน จะมีญาณปัญญาที่เข้าใจชัดเจนแจ่มแจ้งในเรื่องของไตรลักษณ์ของกิเลส (อุปาทานขันธ์ 5) เข้าใจชัดในโทษของกิเลส ประโยชน์ของการไม่มีกิเลส และเข้าใจเรื่องกรรมอย่างแจ่มแจ้ง นอกจากนี้ยังมีปัญญาที่รู้ชัดว่าความเข้าใจในเรื่องดังกล่าวข้างต้นอย่างแจ่มแจ้งนั้น ทำให้สามารถดับกิเลสในตนได้ และเข้าถึงสภาวะของนิพพานได้ เพราะได้ประจักษ์แจ้งในผลด้วยตนเอง (มีภาวนามยปัญญา) จึงเชื่อมั่นไม่หวั่นไหวในมรรควิธีการปฏิบัติแบบนี้ และมีญาณที่รู้ว่า วิธีการปฏิบัติแบบอื่น ไม่สามารถเข้าถึงผลแห่งความพ้นทุกข์แบบนี้ได้ ตรงกับพระพุทธพจน์ที่ว่า **"อริยสาวกนั้นย่อมรู้ชัดอย่างนี้ว่า เรา**

---

27 วิ.มหา. (ไทย, ฉบับหลวง) 4 / 20 – 24 / 20 - 24

28 วิ.มหา. (ไทย, ฉบับหลวง) 4 / 14 / 16

29 ขุ.จู. (บาลี, ฉบับสยามรัฐ) 30 / 659 / 315

30 ม.อุ. (บาลี, ฉบับสยามรัฐ) 14 / 257 / 181

31 ม.อุ. (ไทย, ฉบับหลวง) 14 / 280 – 281 / 150 - 151

ประกอบด้วยทิฏฐิเช่นใด สมณะหรือพราหมณ์อื่นนอกธรรมวินัยนี้ ประกอบด้วยทิฏฐิเช่นนั้น มิได้มี นี้ญาณที่ 3 เป็นอริยะ เป็นโลกุตระ ไม่ทั่วไปกับพวกปุถุชน อันอริยสาวกนั้นบรรลุแล้ว” [32]

<u>4.4 วิเคราะห์ตัวแปรที่ 4</u> : การที่ฝึกค้นหาสมุทัยหรือเหตุแห่งทุกข์ คือ ตัณหา ความอยาก (ความชอบชัง) ความยึดมั่นถือมั่นว่า เมื่อได้สมใจจะสุขใจจะชอบใจ เมื่อไม่ได้สมใจจะทุกข์ใจจะไม่ชอบใจ มีส่วนช่วยให้จับกิเลสได้ ถูกตัวถูกตน และสามารถลดกิเลสหยาบ (ผิดศีล 5 หรือเสพอบายมุข) หรือกิเลสกลางบางส่วน (นิวรณ์ 5) ได้ตามลำดับ (ข้อคำถามที่ 33) วิเคราะห์ได้ดังนี้ว่า

พระอริยบุคคลตั้งแต่พระโสดาบันขึ้นไป จะมีญาณปัญญาที่เข้าใจอริยสัจ 4 อย่างชัดเจนแจ่มแจ้ง เข้าใจชัดในทุกข์ (โดยย่นย่อ อุปาทานขันธ์ 5 เป็นทุกข์) [33] จึงมีสติที่จะกำหนดรู้ทุกข์ (ทุกข์กำหนดรู้) [34] และเข้าใจชัดในสมุทัย (เหตุแห่งทุกข์คือตัณหาความอยาก) [35] เมื่อรู้เหตุแห่งทุกข์แล้วก็มีความตั้งใจที่จะปฏิบัติศีลที่เป็นอริยศีลเพื่อลดละหรือดับตัณหาความอยากนั้น (สมุทัยควรละ) [36] เพราะมีญาณปัญญาที่รู้ชัดว่า เมื่อดับกิเลสได้แล้ว (ด้วยการสละ สละคืน ปล่อยไป ไม่พัวพัน) [37] จิตจะเข้าสู่สภาพ นิโรธ วิมุตติ นิพพาน ซึ่งเป็นความผาสุกอันเที่ยงแท้ยั่งยืน เป็นสภาพใจที่ไร้ทุกข์ ผาสุก เบิกบาน ผ่องใส ไร้ความกลัว กังวล ระแวง หวั่นไหว ไปทีละส่วน ทีละปริเฉท อย่างยั่งยืนถาวร (นิโรธควรทำให้แจ้ง) [38] และนอกจากนี้พระอริยบุคคลยังเข้าใจชัดในมรรควิธีการปฏิบัติ คือการปฏิบัติอริยมรรคมีองค์ 8 อย่างถูกต้องถูกตรงเป็นสัมมาปฏิบัติ ซึ่งการที่จะปฏิบัติมรรคทั้ง 8 องค์ได้อย่างถูกต้องถูกตรงนั้น จะต้องมีสัมมาทิฏฐิเป็นประธานเป็นหัวหน้า เพราะถ้ามีสัมมาทิฏฐิแล้วก็จะสามารถปฏิบัติมรรคอีก 7 องค์ได้อย่างถูกต้องถูกตรงเป็นสัมมาปฏิบัติ ซึ่งจะให้ผลเป็นสัมมาญาณและสัมมาวิมุตติ [39] แต่ถ้าไม่มีสัมมาทิฏฐิ (เป็นมิจฉาทิฏฐิ) ก็จะไม่สามารถปฏิบัติมรรคอีก 7 องค์ได้อย่างถูกต้องถูกตรง (จึงเป็นมิจฉาปฏิบัติ) ซึ่งจะให้ผลเป็นมิจฉาญาณและมิจฉาวิมุตติ [40]

---

32 ม.มู. (ไทย, ฉบับหลวง) 12 / 545 / 414

33 วิ.มหา. (ไทย, ฉบับหลวง) 4 / 14 / 16

34 วิ.มหา. (ไทย, ฉบับหลวง) 4 / 15 / 17

35 วิ.มหา. (ไทย, ฉบับหลวง) 4 / 14 / 16

36 วิ.มหา. (ไทย, ฉบับหลวง) 4 / 15 / 17

37 วิ.มหา. (ไทย, ฉบับหลวง) 4 / 14 / 16

38 วิ.มหา. (ไทย, ฉบับหลวง) 4 / 15 / 17

39 ม. อุ. (บาลี, ฉบับหลวง) 14 / 279 – 281 / 149 - 151

40 ม. อุ. (บาลี, ฉบับหลวง) 14 / 279 – 281 / 149 - 151

ดังนั้น การมีสัมมาทิฏฐิจึงเป็นสิ่งที่มีความสำคัญมากต่อการปฏิบัติอริยมรรคมีองค์ 8 ซึ่งเป็นทางเอกสายเดียวสู่ความพ้นทุกข์ และในสัมมาทิฏฐิข้อที่ 10 นั้น พระพุทธองค์ตรัสว่า จะต้องมีปัญญาที่รู้ชัดว่าครูบาอาจารย์ท่านใดเป็นสัตบุรุษแท้ที่จะบอกทางพ้นทุกข์แก่เราได้ คือ สามารถอธิบายเรื่องโลกโลกียะ (อัตถิ อยัง โลโก : สัมมาทิฏฐิข้อที่ 5) [41] และโลกโลกุตระ (อัตถิ ปโร โลโก : สัมมาทิฏฐิข้อที่ 6) [42] ให้เข้าใจอย่างชัดเจนแจ่มแจ้งได้ และเมื่อเราปฏิบัติตามก็สามารถเข้าถึงผลคือความพ้นทุกข์นั้นได้จริง (อัตถิ หุตัง : สัมมาทิฏฐิข้อที่ 3) [43] ดังนั้น พระอริยบุคคลผู้ได้บรรลุผลคือความพ้นทุกข์ไปเป็นลำดับแล้ว จึงรู้ชัดในมรรควิธีการปฏิบัติและเชื่อมั่นในมรรควิธีนี้อย่างมั่นคงมั่นใจไม่หวั่นไหว (อัตถิ ยิฏฐัง : สัมมาทิฏฐิข้อที่ 2) [44] และมีอิทธิบาทในการปฏิบัติเพื่อความเจริญสูงขึ้นของจิตวิญญาณของตน (มรรคควรเจริญให้มาก) [45]

จะเห็นได้ว่า พระอริยบุคคลนั้น จะรู้และเข้าใจอย่างชัดเจนแจ่มแจ้งว่าเหตุแห่งทุกข์เกิดจากตัณหาความอยาก วิธีการดับทุกข์จึงต้องดับที่ตัณหาความอยาก ส่วนปุถุชนจะหลงเข้าใจว่าเหตุแห่งทุกข์เกิดจากการไม่ได้สมใจอยาก จึงพยายามดับทุกข์ด้วยการแสวงหาลาภ ยศ สรรเสริญ โลกียสุข มาเสพให้ได้สมใจอยาก เมื่อได้เสพสมใจอยากก็จะรู้สึกสุขใจ แต่เมื่อไม่ได้เสพสมใจอยากก็จะรู้สึกทุกข์ใจ ชีวิตจึงหลงอยู่กับสุขปลอม (สุขขัลลิกะ) ซึ่งจะก่อให้เกิดทุกข์จริง (ทุกขอริยสัจ) ตามมา จิตวิญญาณจึงหลงทางวนเวียนอยู่ในวัฏฏสงสารตราบชั่วกาลนาน จนกว่าจะได้พบสัตบุรุษ จึงจะได้ศึกษาอริยสัจ 4 ที่ถูกต้องถูกตรง และปฏิบัติจนเกิดมรรคเกิดผลในตนอย่างเข้าใจชัดเจนแจ่มแจ้ง จึงจะสามารถพัฒนาตนเองจากปุถุชนเข้าสู่ความเป็นอริยชนได้

นี้คือญาณข้อที่ 3 ของพระโสดาบัน เป็นญาณของพระอริยบุคคลที่ไม่ทั่วไปกับปุถุชน ซึ่งตรงกับพระพุทธพจน์ที่ว่า **“อริยสาวกนั้นย่อมรู้ชัดอย่างนี้ว่า เราประกอบด้วยทิฏฐิเช่นใด สมณะหรือพราหมณ์อื่นนอกธรรมวินัยนี้ ประกอบด้วยทิฏฐิเช่นนั้น มิได้มี นี้ญาณที่ 3 เป็นอริยะ เป็นโลกุตระ ไม่ทั่วไปกับพวกปุถุชนอันอริยสาวกนั้นบรรลุแล้ว”** [46]

<u>4.5 วิเคราะห์ตัวแปรที่ 5</u> : การที่ได้พบผู้ชี้ทางพ้นทุกข์ (สัตบุรุษ) มีผลทำให้ลดกิเลสหยาบ (ผิดศีล 5 หรือเสพอบายมุข) หรือกิเลสกลางบางส่วน (นิวรณ์ 5) ได้ตามลำดับ (ข้อคำถามที่ 2)

---

41 ม. อุ. (บาลี, ฉบับสยามรัฐ) 14 / 157 / 181

42 ม. อุ. (บาลี, ฉบับสยามรัฐ) 14 / 157 / 181

43 ม. อุ. (บาลี, ฉบับสยามรัฐ) 14 / 157 / 181

44 ม. อุ. (บาลี, ฉบับสยามรัฐ) 14 / 157 / 181

45 วิ.มหา. (ไทย, ฉบับหลวง) 4 / 15 / 17

46 ม.มู. (ไทย, ฉบับหลวง) 12 / 545 / 414

ดังที่ได้กล่าวมาข้างต้นแล้วว่า การที่จะปฏิบัติอริยมรรคมีองค์ 8 ซึ่งเป็นทางเอกสายเดียวสู่ความพ้นทุกข์ได้นั้น สิ่งสำคัญอันดับแรกคือ จะต้องมีปัญญาที่รู้ว่าครูบาอาจารย์ท่านใดเป็นสัตบุรุษแท้ที่จะบอกทางพ้นทุกข์แก่เราได้ สามารถอธิบายเรื่องโลกโลกียะ (โลกนี้) และโลกโลกุตระ (โลกหน้า) ให้เข้าใจอย่างชัดเจนแจ่มแจ้งได้

ใน 'อนุตตริยสูตร'[47] พระพุทธองค์ตรัสว่า สิ่งที่ดีเลิศยอดที่สุดในชีวิตคือการที่มีปัญญารู้ว่าครูบาอาจารย์ท่านใดคือสัตบุรุษ สัตบุรุษก็คือพระพุทธเจ้าและสาวกแท้ของพระพุทธเจ้า (พระอริยสาวก) เพราะการได้พบเห็นท่าน ได้ฟังสัทธรรมแท้จากท่าน ได้เคารพศรัทธาเชื่อฟังท่าน จึงจะเกิดการปฏิบัติ อธิศีล อธิจิต อธิปัญญาที่ถูกต้องถูกตรงสู่ความพ้นทุกข์ได้จริง นอกจากนี้การได้บำรุงหรือได้เกื้อกูลสัตบุรุษผู้บริสุทธิ์จากกิเลสและการได้ระลึกถึงท่านจะเป็นแรงเหนี่ยวนำให้จิตของเราเกิดพลัง ทั้งพลังใจ พลังปัญญา พลังบารมีร่วม ในการที่จะปฏิบัติ อธิศีล อธิจิต อธิปัญญา อย่างเข้าใจชัดเจนแจ่มแจ้งในอริยสัจ 4 และเป็นไปอย่างถูกต้องถูกตรงตามอริยมรรคมีองค์ 8 จนเกิดผลกับตนเองคือ สามารถลดกิเลสได้เป็นลำดับ ตั้งแต่กิเลสหยาบ (ผิดศีล 5 หรือเสพอบายมุข) กิเลสกลาง (นิวรณ์ 5) ไปจนถึงกิเลสละเอียด (อาสวะ) ชีวิตจึงได้พบกับความพ้นทุกข์ไปเป็นลำดับ และเป็นพระอริยบุคคลที่สูงขึ้นไปตามลำดับ นี้คือสิ่งที่ดีเลิศยอดที่สุดในชีวิต

พระอริยบุคคลตั้งแต่โสดาบันขึ้นไป จะมีญาณปัญญาที่รู้ได้ว่า ท่านผู้ใดเป็นสัตบุรุษ และท่านผู้ใดเป็นอสัตบุรุษ ส่วนปุถุชนผู้ที่ยังตามหาสัตบุรุษไม่เจอ หรือยังไม่มีปัญญาที่จะรู้ว่าครูบาอาจารย์ท่านใดคือสัตบุรุษ (สาวกแท้ของพระพุทธเจ้า หรือ พระอริยสาวก) พระพุทธองค์ได้ตรัสแนะนำว่า ปัจจัยที่ทำให้เกิดสัมมาทิฏฐิคือ 1.ปรโตโฆสะ (การรับฟังเสียงอื่นข้อมูลอื่น) และ 2.โยนิโสมนสิการ (การทำใจในใจโดยแยบคายลงไปถึงที่เกิดคือ ตัณหาภายในจิต) [48] และจาก 'กาลามสูตร'[49] พระพุทธองค์ได้ทรงแนะนำว่า การที่จะเกิดปัญญารู้ว่าครูบาอาจารย์ท่านใดเป็นสัตบุรุษแท้ คือ ให้ศึกษาและทดลองปฏิบัติตามคำสอนของครูบาอาจารย์ท่านนั้นๆ ดูก่อน หากศึกษาและปฏิบัติตามแล้วสามารถดับทุกข์ในชีวิตได้จริง จึงควรเชื่อครูบาอาจารย์ท่านนั้นๆ (ศรัทธาอย่างมีปัญญา)

นี้คือญาณข้อที่ 3 ของพระโสดาบัน เป็นของพระอริยะ ไม่ทั่วไปกับปุถุชน ซึ่งตรงกับพระพุทธพจน์ที่ว่า **"อริยสาวกนั้นย่อมรู้ชัดอย่างนี้ว่า เราประกอบด้วยทิฏฐิเช่นใด สมณะหรือพราหมณ์อื่นนอกธรรมวินัยนี้**

---

47 องฺ. ปัญจก. (ไทย, ฉบับหลวง) 22 / 301 / 296 - 299

48 ม. มู (บาลี, สยามรัฐ) 12 / 497 / 539

49 องฺ. ติกก. (ไทย, ฉบับหลวง) 20 / 505 /179 - 184

ประกอบด้วยทิฏฐิเช่นนั้น มิได้มี นี้ญาณที่ 3 เป็นอริยะ เป็นโลกุตระ ไม่ทั่วไปกับพวกปุถุชน อันอริยสาวกนั้นบรรลุแล้ว” [50]

<u>4.6 วิเคราะห์ตัวแปรที่ 6</u> : การที่ศรัทธาในความดีของหมู่มิตรดีที่ลดกิเลสได้ มีผลทำให้ลดกิเลสหยาบ (ผิดศีล 5 หรือเสพอบายมุข) หรือกิเลสกลางบางส่วน (นิวรณ์ 5) ได้ตามลำดับ (ข้อคำถามที่ 19) วิเคราะห์ได้ดังนี้ว่า

พระอริยบุคคลตั้งแต่โสดาบันขึ้นไป จะมีญาณปัญญาที่รู้ว่าหมู่มิตรดีสหายดี (หมู่กลุ่มที่มีอริยศีล) นั้นมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการลดกิเลสไปตามลำดับของตน โดยเป็นทั้งพลังใจ พลังปัญญา และพลังบารมีร่วม เพราะการต่อสู้กับกิเลสในใจตนนั้นเป็นเรื่องที่ยากอย่างยิ่ง การที่จะดับกิเลสได้จนสิ้นเกลี้ยงด้วยกำลังจิตและกำลังปัญญาของตนเพียงคนเดียวนั้นเป็นเรื่องที่เป็นไปได้ยากมาก ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราไม่เล็งเห็นแม้กำลังสักอย่างหนึ่งอื่น อันข่มได้แสนยาก เหมือนกำลังของมาร (กิเลส) นี้เลย”[51]

พระโสดาบันนั้นคือผู้ที่ได้ต่อสู้กับกิเลสภายในจิตอย่างเอาจริงเอาจัง (พ้นสีลัพพตปรามาส) ด้วยการปฏิบัติอริยมรรคมีองค์ 8 อันเป็นทางเอกสายเดียวสู่ความพ้นทุกข์

ซึ่งใน ‘มหาจัตตารีสกสูตร’[52] พระพุทธองค์ได้ตรัสถึงวิธีการปฏิบัติอริยมรรคมีองค์ 8 ที่ถูกต้องถูกตรง คือ ในการปฏิบัตินั้นต้องมีสัมมาทิฏฐิ (มรรคองค์ที่ 1) เป็นหัวหน้า ประกอบพร้อมด้วยสัมมาวายามะและสัมมาสติ (มรรคองค์ที่ 6, 7) [53]

ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย บรรดาองค์ทั้ง 7 นั้น สัมมาทิฐิย่อมเป็นประธาน.....คือ ภิกษุรู้จักมิจฉาทิฏฐิว่ามิจฉาทิฏฐิ รู้จักสัมมาทิฏฐิว่าสัมมาทิฏฐิ.....รู้จักมิจฉาสังกัปปะว่ามิจฉาสังกัปปะ รู้จักสัมมาสังกัปปะว่าสัมมาสังกัปปะ.....รู้จักมิจฉาวาจาว่ามิจฉาวาจา รู้จักสัมมาวาจาว่าสัมมาวาจา.....รู้จักมิจฉากัมมันตะว่ามิจฉากัมมันตะ รู้จักสัมมากัมมันตะว่าสัมมากัมมันตะ.....รู้จักมิจฉาอาชีวะว่ามิจฉาอาชีวะ รู้จักสัมมาอาชีวะว่าสัมมาอาชีวะ.....ความรู้ของเธอนั้น เป็นสัมมาทิฐิฯ”[54]

---

50 ม.มู. (ไทย, ฉบับหลวง) 12 / 545 / 414

51 ที. ปา. (ไทย, ฉบับหลวง) 11 / 49 / 60

52 ม.อุ. (ไทย, ฉบับหลวง) 14 / 252 – 281 / 145 - 151

53 ม.อุ. (ไทย, ฉบับหลวง) 14 / 254, 258, 263, 268, 273 / 145 - 149

54 ม.อุ. (ไทย, ฉบับหลวง) 14 / 254, 259, 264, 269, 274 / 146 - 149

“ภิกษุนั้นย่อมพยายามเพื่อละมิจฉาทิฏฐิ...ละมิจฉาสังกัปปะ.....ละมิจฉาวาจา.....ละมิจฉากัมมันตะ..... ละมิจฉาอาชีวะ เพื่อบรรลุสัมมาทิฏฐิ...บรรลุสัมมาสังกัปปะ.....บรรลุสัมมาวาจา.....บรรลุสัมมากัมมันตะ..... บรรลุสัมมาอาชีวะ ความพยายามของเธอนั้น เป็นสัมมาวายามะฯ”[55]

“ภิกษุนั้นมีสติละมิจฉาทิฏฐิได้...ละมิจฉาสังกัปปะได้.....ละมิจฉาวาจาได้.....ละมิจฉากัมมันตะได้.....ละมิจฉาอาชีวะได้ มีสติบรรลุสัมมาทิฏฐิอยู่...บรรลุสัมมาสังกัปปะอยู่.....บรรลุสัมมาวาจาอยู่.....บรรลุสัมมากัมมันตะอยู่.....บรรลุสัมมาอาชีวะอยู่ สติของเธอนั้น เป็นสัมมาสติฯ”[56]

เมื่อมีครบพร้อมในองค์ทั้ง 3 คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาวายามะ สัมมาสติ (มรรคองค์ที่ 1, 6, 7) แล้วจึงทำการพิจารณานามรูปภายในจิต (โยนิโสมนสิการ, ธัมมวิจัยสัมโพชฌงค์) เพื่อแยกแยะกุศลธรรม (สัมมา) ออกจากอกุศลธรรม (มิจฉา) ซึ่งจะทำการปฏิบัติในมรรค 5 องค์ คือ ทิฏฐิ สังกัปปะ วาจา กัมมันตะ อาชีวะ จนเกิดผลที่เป็นสัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ (มรรคองค์ที่ 1, 2, 3, 4, 5) ที่สะอาดบริสุทธิ์จากกิเลสมากขึ้นเป็นลำดับๆ (พ้นสักกายทิฏฐิ)

ตรงกับพระพุทธพจน์ที่ว่า “ธรรม 3 ประการนี้ คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาวายามะ สัมมาสติ ย่อมห้อมล้อม เป็นไปตามสัมมาทิฏฐิ...สัมมาสังกัปปะ...สัมมาวาจา...สัมมากัมมันตะ...สัมมาอาชีวะ ของภิกษุนั้น ฯ”[57]

เมื่อทำการปฏิบัติด้วยจิตตั้งมั่น (สัมมาสมาธิที่เป็นมรรค) จิตจะเกิดความแน่วแน่มั่นคงไม่หวั่นไหวในการละอกุศลกรรม เพิ่มพูนกุศลกรรม (สัมมาสมาธิที่เป็นผล) เรียกสภาวะนี้ว่าสัมมาสมาธิของพระอริยะ (อริโยสัมมาสมาธิ หรือ มรรคองค์ที่ 8)

เมื่อปฏิบัติสัมมามรรคทั้ง 8 องค์ อย่างเป็นปกติของชีวิตประจำวัน จะเกิดผลคือ สัมมาญาณ และสัมมาวิมุตติ (สัมมัตตะ 10) ซึ่งเมื่อผู้ปฏิบัติได้สัมผัสผลคือความพ้นทุกข์ด้วยตนเอง (ปัจจัตตัง เวทิตัพโพ วิญญูหิ) จึงยิ่งรู้ชัดและมั่นใจในมรรควิธีที่ตนปฏิบัติว่าเป็นสัมมาปฏิบัติ ถูกต้องถูกตรงเป็นพุทธแท้เป็นสาวกแท้ตามคำตรัสของพระพุทธองค์จริง (มีมรรคญาณ หรือ อัตถิ ยิฏฐัง : เป็นสัมมาทิฏฐิข้อที่ 2) และรู้ชัดในผลของการปฏิบัติคือเข้าถึงสภาวะของความหลุดพ้นจากทุกข์ที่เป็นสัมมาวิมุตติด้วยตนเองแล้ว (มีผลญาณ หรือ อัตถิ หุตัง : เป็นสัมมาทิฏฐิข้อที่ 3)

---

55 ม.อุ. (ไทย, ฉบับหลวง) 14 / 258, 263, 268, 273, 278 / 146 - 149

56 ม.อุ. (ไทย, ฉบับหลวง) 14 / 258, 263, 268, 273, 278 / 146 - 149

57 ม.อุ. (ไทย, ฉบับหลวง) 14 / 258, 263, 268, 273, 278 / 146 - 149

เมื่อจิตหลุดพ้นจากทุกข์อย่างแท้จริง ได้สัมผัสสภาพนิพพานคือความผาสุก เบิกบาน ผ่องใส ไร้ทุกข์ ไร้กังวล ของจิตวิญญาณ (ในกิเลสตัวที่ดับได้แล้ว) ด้วยตนเองอย่างเป็นปัจจุบันขณะ จึงรู้ชัดในสภาวะของนิพพาน 7 คือ นัตถิอุปมา (ไม่มีอะไรเปรียบ) อสังหิรัง (ไม่มีอะไรหักล้างได้) อสังกุปปัง (ไม่กลับกำเริบ) นิจจัง (เที่ยง) ธุวัง (ยั่งยืน) สัสตัง (ตลอดกาล) อวิปริณามธัมมัง (ไม่แปรปรวนเป็นธรรมดา) [58]

จิตวิญญาณจึงข้ามพ้นจากโลกโลกียะเข้าสู่โลกโลกุตระ (อัตถิ อยัง โลโก : สัมมาทิฏฐิข้อที่ 5, อัตถิ ปโร โลโก : สัมมาทิฏฐิข้อที่ 6) สามารถเปลี่ยนจิตวิญญาณของตนจากปุถุชนเข้าสู่ความเป็นอริยชน

และเกิดการพัฒนาญาณปัญญาในการต่อสู้กับกิเลส (อธิปัญญา หรือ อริยปัญญา) ที่เรียกว่าวิชชา 8 (วิปัสสนาญาณ, มโนมยิทธิญาณ, อิทธิวิธญาณ, ทิพพโสตญาณ, เจโตปริยญาณ, ปุพเพนิวาสานุสติญาณ, จุตูปปาตญาณ, อาสวักขยญาณ) [59]

วิชชา 8 เป็นอนุสาสนีปาฏิหาริย์ของพุทธ (ไม่ใช่อิทธิปาฏิหาริย์และอาเทสนาปาฏิหาริย์ เพราะพระพุทธองค์ทรงรังเกียจ ทรงอึดอัด เกลียดชัง เบื่อระอา ในอิทธิปาฏิหาริย์และอาเทสนาปาฏิหาริย์ เพราะเป็นปาฏิหาริย์ที่ไม่เป็นไปเพื่อความพ้นทุกข์ เป็นโลกียะ ไม่เป็นโลกุตระ) [60]

วิชชา 8 ที่เป็นอนุสาสนีปาฏิหาริย์ของพุทธ จะสามารถทำลายอวิชชา (โลภะ โทสะ โมหะ, วิปลาส 4) ภายในจิตให้หมดสิ้นเกลี้ยงได้ จึงเกิดการตื่นรู้จากการครอบงำของโลภะ โทสะ โมหะ (ชาคริยานุโยคะ) ไปเป็นลำดับ จนทำให้พ้นจากวิปลาส 4 หรือมายากลลวงของกิเลสที่ครอบงำจิตได้เป็นลำดับ (เป็นส่วนแห่งบุญ ให้ผลแก่ขันธ์ : สัมมามรรคที่เป็นสาสวะ)

นอกจากนี้ยังเกิดญาณปัญญาที่รู้ชัดในการดับไปของสัตว์โลกียะหรือสัตว์โอปปาติกะที่อยู่ภายในจิตวิญญาณของตน (อุปาทานขันธ์ 5) อันเป็นสภาพของจิตที่ยังไม่พ้นทุกข์ ได้แก่ สภาพจิตของเทวดากามาวจร (เทวดา 6 ชั้น) มาร (สัตว์นรก สัตว์เดรัจฉาน เปรต อสุรกาย) และพรหมโลกียะ (รูปพรหม, อรูปพรหม) และเกิดญาณปัญญาที่เห็นชัดในการเกิดของจิตวิญญาณแห่งพุทธะขึ้นในตน ซึ่งเป็นการเกิดของจิตวิญญาณใหม่ในร่างเดิม (อัตถิ สัตตา โอปปาติกา : สัมมาทิฏฐิข้อที่ 9)

ญาณปัญญาที่รู้ชัดในการเกิดและการดับของจิตวิญญาณสัตว์โอปปาติกะภายในจิตวิญญาณของตนนี้ เรียกว่า ‘จุตูปปาตญาณ หรือ ทิพพจักขุญาณ’ พระอริยบุคคลจึงรู้ชัดเห็นชัดในเรื่องของกรรมและผลของกรรม

---

58 ขุ.จู. (บาลี, ฉบับสยามรัฐ) 30 / 659 / 315

59 ที. สี. (ไทย, ฉบับหลวง) 9 / 255 / 203 - 207

60 ที. สี. (ไทย, ฉบับหลวง) 9 / 338 – 339 / 306

(วิบาก) เพราะเกิดปัญญาที่รู้แจ้งด้วยตนเองว่า จิตวิญญาณที่มีกิเลส (จิตวิญญาณที่เป็นสัตว์โลกียะ) จะได้รับผลเป็นความทุกข์และวิบากร้าย ส่วนจิตวิญญาณที่ดับกิเลสได้ (จิตพุทธะ) จะได้รับผลเป็นความผาสุก (วูปสโมสุข) และวิบากดี จึงเป็นความเชื่อและชัดเรื่องกรรมและผลของกรรมอย่างมีปัญญาที่รู้แจ้งเห็นจริงด้วยตนเอง ไม่ใช่เป็นการเชื่ออย่างงมงาย นี้เป็นสัมมาทิฏฐิข้อที่ 4 (อัตถิ สุกต ทุกกฏานัง กัมมานัง ผลัง วิปาโก)

จากข้อความทั้งหมดที่กล่าวมาข้างต้น จะเห็นได้ว่า ญาณข้อที่ 3 ของพระโสดาบันนั้น คือ การมีปัญญาที่รู้ชัดในมรรควิธีการปฏิบัติที่เป็นสัมมามรรค (มรรคญาณ) มีปัญญาที่รู้ชัดในผลของการปฏิบัติ คือความพ้นทุกข์ที่พิสูจน์ได้ด้วยตนเองในทุกปัจจุบันขณะ (ผลญาณ) และมีปัญญาที่รู้ชัดในสภาวะของนิพพาน 7 ว่าเป็นความผาสุกของจิตวิญญาณอันเที่ยงแท้ยั่งยืนตลอดกาลนาน (เป็นอมตธรรม) และรู้ชัดว่าทิฏฐิอื่นหรือวิธีปฏิบัติอื่นที่จะให้ผลแบบนี้ได้นั้นไม่มีเลย ตรงกับพระพุทธพจน์ที่ว่า **“อริยสาวกนั้นย่อมรู้ชัดอย่างนี้ว่า เราประกอบด้วยทิฏฐิเช่นใด สมณะหรือพราหมณ์อื่นนอกธรรมวินัยนี้ ประกอบด้วยทิฏฐิเช่นนั้น มิได้มี นี้ญาณที่ 3 เป็นอริยะ เป็นโลกุตระ ไม่ทั่วไปกับพวกปุถุชน อันอริยสาวกนั้นบรรลุแล้ว”**[61]

พระอริยบุคคลที่ผ่านสมรภูมิแห่งการรบกับกิเลสมารภายในจิต จะรู้ชัดว่าการรบกับกิเลสมารนั้นเป็นเรื่องที่ยากยิ่งกว่าสิ่งใดๆ ในโลก ทั้งกำลังของมารอันข่มได้ยากแสนยาก อีกทั้งเล่ห์เหลี่ยมมายากลลวงต่างๆ ที่พญามารจะหลอกให้ผู้ปฏิบัตินั้นหลงทาง (โมหะ) ได้เสมอ ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “มคฺคานฏฺฐงฺคิโก เสฏฺโฐ.....เอเสว มคฺโค นตฺถญฺโญ ทสฺสนสฺส วิสุทฺธิยาฯ เอตญฺหิ ตุเมห ปฏิปชฺชถ มารสฺเสตํ ปโมหนํ : ทาง (มรรค) มีองค์ 8 ประเสริฐที่สุด ทางนี้ทางเดียวเท่านั้นเพื่อความหมดจดแห่งทัศนะ ทางอื่นไม่มี พวกเธอจงดำเนินตามทางนี้เถิด แม้ทางสายนี้ก็เถอะ พญามารมักลวงให้หลงทางได้เสมอ”[62]

ดังนั้น พระอริยบุคคลผู้มีปัญญาจึงเคารพศรัทธาในความดีของหมู่มิตรดีสหายดีที่ลดกิเลสได้ และตระหนักเป็นอย่างยิ่งว่า แม้เราจะเดินอยู่บนหนทางสายนี้ (อริยมรรคมีองค์ 8) ก็ยังมีโอกาสที่พญามาร (กิเลส) จะลวงให้หลงทางได้เสมอ ทำให้เนิ่นช้าและเป็นความเสื่อมต่อการบรรลุพรหมจรรย์

ดังนั้น พระอริยบุคคลผู้ดำเนินไปบนหนทางสายนี้ด้วยความไม่ประมาท จึงตระหนักเป็นอย่างยิ่งว่าต้องอาศัยพลังใจ พลังปัญญา และพลังบารมีร่วมของหมู่มิตรดีสหายดี จึงจะสามารถปฏิบัติเพื่อความเจริญทางจิตวิญญาณของตนเองที่สูงขึ้นไปเป็นลำดับ จนถึงการดับกิเลสได้จนสิ้นเกลี้ยงในที่สุด (บรรลุอรหัตผล)

---

61 ม. มู. (ไทย, ฉบับหลวง) 12 / 545 / 414

62 ขุ. ธ. (บาลี, ฉบับสยามรัฐ) 25 / 30 / 51

ซึ่งตรงกับคำตรัสของพระพุทธองค์ ใน 'อุปัฑฒสูตร'[63] ที่ว่า "ความเป็นผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี นี้เป็นพรหมจรรย์ทั้งสิ้นทีเดียว.....เพราะอาศัยเราผู้เป็นกัลยาณมิตร.....ย่อมเจริญอริยมรรคประกอบด้วยองค์ 8 ย่อมกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคประกอบด้วยองค์ 8.....เหล่าสัตว์ผู้มีชาติเป็นธรรมดา ย่อมพ้นไปจากชาติ ผู้มีชราเป็นธรรมดา ย่อมพ้นไปจากชรา ผู้มีมรณะเป็นธรรมดา ย่อมพ้นไปจากมรณะ ผู้มีโสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส เป็นธรรมดา ย่อมพ้นไปจากโสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส"

<u>4.7 วิเคราะห์ตัวแปรที่ 7</u> : เมื่อเกิดความรู้สึกทุกข์ใจ แล้วตั้งคำถามกับตัวเองว่า "เรากำลังจะเอาอะไร" หรือ "กิเลสกำลังอยากได้อะไร" ทำให้สามารถตรวจหาต้นเหตุของทุกข์ (สมุทัย) ได้ชัดเจนขึ้น (ข้อคำถามที่ 37) วิเคราะห์ได้ดังนี้ว่า

พระอริยบุคคลตั้งแต่โสดาบันขึ้นไป จะมีญาณปัญญาที่รู้และเข้าใจในอริยสัจ 4 อย่างชัดเจนแจ่มแจ้ง รู้ชัดว่าเหตุแห่งทุกข์เกิดจากตัณหา ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า "ดูกรภิกษุทั้งหลาย ข้อนี้แลเป็นทุกขสมุทัยอริยสัจ คือ ตัณหาอันทำให้เกิดอีก ประกอบด้วยความกำหนัดด้วยอำนาจความเพลิน มีปกติเพลิดเพลินในอารมณ์นั้นๆ คือ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา"[64]

เมื่อเกิดผัสสะมากระทบทำให้เกิดความทุกข์ใจ ก็มีสติที่จะรับรู้อาการทุกข์ที่เกิดขึ้นภายในจิตของตนเอง (สัมมาสติ) ซึ่งเป็นความรู้สึกไม่สบายใจ ไม่โปร่ง ไม่โล่ง เครียด หนักใจ หดหู่ใจ ซึมเศร้า หงุดหงิด กระวนกระวายใจ โกรธ โมโห กลัว กังวล ระแวง หวั่นไหว ความรู้สึกด้านลบต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นภายในจิต นี้ เรียกว่า ทุกขอริยสัจ (ทุกข์)

แล้วทำการวิเคราะห์วิจัยต้นเหตุของทุกข์ อันได้แก่ ตัณหา หรือ ความอยากแบบยึดมั่นถือมั่น เมื่อมีความอยากจึงทำให้เกิดความชอบที่จะได้สิ่งนั้นหรือเหตุการณ์นั้นมาเพื่อสนองความอยากในใจตน และเกิดความชังเมื่อไม่ได้สิ่งนั้นหรือเหตุการณ์นั้นมาเสพสมใจตน จึงกล่าวได้ว่าความอยากคือต้นเหตุแห่งความทุกข์ หรือ ทุกขสมุทัยอริยสัจ (สมุทัย)

เมื่อรู้เหตุแห่งทุกข์แล้ว พระพุทธเจ้าสอนให้ดับเหตุแห่งทุกข์นั้นก็คือการดับตัณหา ดับความอยาก ถ้าดับตัณหาได้ก็จะเข้าถึงสภาพดับทุกข์ ซึ่งเป็นสภาพใจที่ปลอดโปร่ง โล่ง เบา สบาย ไร้ทุกข์ ไร้กังวล ผ่องใส เบิกบาน นี้เรียกว่า ทุกขนิโรธอริยสัจ (นิโรธ)

---

63 สํ. มหา. (ไทย, ฉบับหลวง) 19 / 4 – 7 / 2 - 3

64 วิ. มหา. (ไทย, ฉบับหลวง) 4 / 14 / 16

ส่วนวิธีการปฏิบัติเพื่อให้จิตเข้าถึงสภาพนิโรธ คือ การปฏิบัติตามเส้นทางอริยมรรคมีองค์ 8 ซึ่งพระพุทธองค์ตรัสว่าเป็นทางเอกสายเดียวสู่ความพ้นทุกข์ ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ นี้เรียกว่า ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ (มรรค)

ซึ่งกระบวนการทั้ง 4 คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค นี้ เป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นภายในจิตทั้งหมด และสามารถวัดผลในการปฏิบัติได้ทันที คือ ถ้าปฏิบัติได้ถูกต้องถูกตรง ความทุกข์ในจิตจะลดลงทันที พระอริยบุคคลจะมีญาณปัญญาที่สามารถมองเห็นความทุกข์ในจิตของตนเองที่ลดลงไปหรือสลายหายไปได้จริง (มีเจโตปริยญาณ : วิชชาข้อที่ 5) ได้สัมผัสสภาพใจที่ปลอดโปร่ง โล่ง เบา สบาย ไร้ทุกข์ ไร้กังวล ที่เกิดจากการดับกิเลส ตัณหา อุปาทานได้ เรียกสภาพนี้ว่า วิมุตติ หรือ นิพพาน เห็นผลจริง สัมผัสได้จริงเป็นปัจจุบันขณะ

ดังนั้น พระอริยบุคคลตั้งแต่โสดาบันขึ้นไป จะมีอิทธิบาท 4 (ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา) ในการค้นหาเหตุแห่งทุกข์ (ทุกขสมุทัยอริยสัจ) เพื่อดับเหตุแห่งทุกข์ (ทุกขนิโรธอริยสัจ) ให้ถูกตัวถูกตน (ดับทุกข์ให้ดับที่เหตุ เหตุแห่งทุกข์คือตัณหา : ความอยาก)

พระอริยบุคคลจึงมีญาณปัญญาที่รู้ชัดว่า มรรควิธีการปฏิบัติแบบนี้เท่านั้นที่สามารถลดละกิเลสจนกิเลสดับ (นิโรธ) ได้จริง (มรรคญาณ) และมีญาณปัญญาที่รู้ชัดในผลคือความพ้นทุกข์ที่พิสูจน์ได้ด้วยตนเองในทุกปัจจุบันขณะ (ผลญาณ) นอกจากนี้ยังรู้ชัดว่า การปฏิบัติแบบอื่นที่จะให้ผลอย่างนี้มิได้มี ตรงกับคำตรัสของพระพุทธองค์ที่ว่า **“อริยสาวกนั้นย่อมรู้ชัดอย่างนี้ว่า เราประกอบด้วยทิฏฐิเช่นใด สมณะหรือพราหมณ์อื่นนอกธรรมวินัยนี้ ประกอบด้วยทิฏฐิเช่นนั้น มิได้มี นี้ญาณที่ 3 เป็นอริยะ เป็นโลกุตระ ไม่ทั่วไปกับพวกปุถุชน อันอริยสาวกนั้นบรรลุแล้ว**”[65]

สรุป (Conclusion)

จากผลการวิจัย มีข้อค้นพบที่เด่นชัดและเพียงพอที่จะสรุปได้ว่า ‘ญาณข้อที่ 3 ของพระโสดาบัน’ จากพระไตรปิฎก กับ ‘ญาณข้อที่ 3 ของพระโสดาบัน’ จากงานวิจัยเรื่อง ‘วิเคราะห์องค์ประกอบความเป็นพระโสดาบันของจิตอาสาแพทย์วิถีธรรม’ มีความสอดคล้องกันจริง ทั้งในแง่ของปริยัติ (ทฤษฎี) ปฏิบัติ (ขั้นตอนวิธีการปฏิบัติ) และ ปฏิเวธ (ผลของการปฏิบัติ)

65 ม. มู. (ไทย, ฉบับหลวง) 12 / 545 / 414

อ้างอิง (References)

กรมการศาสนา. **พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับสฺยามรฏฺ□เตปิฏกํ.** กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2538.

กรมการศาสนา. **พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง.** กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, 2541.

ใจเพชร กล้าจน. **สัมภาษณ์.** (28 ก.ย. 2562)

ผุสดี เจริญไวยเจตน์ และคณะ. **วารสารวิชาการวิชชาราม ฉบับที่ 7 :** “วิเคราะห์องค์ประกอบความเป็นพระโสดาบันของจิตอาสาแพทย์วิถีธรรม”. (มกราคม.-เมษายน, 2563).

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาเตปิฏกํ.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2535.

_________. **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539.

ลักขณา แซ่โซ้ว และคณะ. **วารสารวิชาการวิชชาราม ฉบับที่ 7 :** “เส้นทางสู่โสดาบันของชาวบุญนิยม”. (มกราคม.-เมษายน, 2563).

สมณะโพธิรักษ์. **โสดาบันเป็นคนเช่นไร.** กรุงเทพมหานคร : ฟ้าอภัย, 2544.